

KOVÁCS DEZSŐ VÁLASZTÁS MUCSÁN

CARAGIALE: AZ ELVESZETT LEVÉL

Zizi kismagyság persze előre sejtette, hogy baj lesz a prefektussal folytatott könnyed és felelőtlen viszonyból. Mintha csak egész udvartartását jó előre felkészítette volna az elkerülhetetlen botrányra: a méla rendőrt, aki majd minden körülmények között szekundál neki, a nagy hatalmú, jó öreg Tatust, aki mit sem akar észrevenni a leleplezett liezonból, a hisztérikus és hatalomvágyó ifjú hivatalnokot, akit a többiekkel egyetemben könnyedén csavar ujjai köré. Alighanem Zizi asszony csa-

pongó szeszélye fogja egybe és mozgatja ezt a velejéig korrump, ostoba, bigott és rémületesen hazug világot, Caragiale gyilkos szatirájának szikár precizitással megrajzolt társadalmát. A választási hajcihó, a parlamenti mandátumért folytatott ádáz csatározások jóformán csak ürügyül szolgálnak arra, hogy feltárulkozzék a csalásra és hazudozásra épülő megyei klán hatalmi hierarchiájának igazi természete.

Caragiale darabjáról, erről a több mint százéves, eleven klasszikus komédiáról joggal jegyzi

meg Gellért Endre, hogy műfaját tekintve valójában szatirikus bohózat, amelyben a metsző társadalombírálat franciásan könnyed bohózati keretbe van foglalva. Az elveszett levélben komikus szituációk és jellemek sora követi egymást, ám az a társadalmi körkép, amely a látszólag felelőtlen játék közben kirajzolódik, vérfagyasztóan komor, és kíméletlenül társadalomkritikai jellegű. A dráma hősei kivétel nélkül mind korruptak, aljasak, kisszerűek és nevetségesek, legjobb esetben is csak ostobák. Caragiale még véletlenül sem tesz „engedményt” azzal, hogy, mondjuk, akár epizódszereplői szinten valamiféle erkölcsi-séggel bíró, a néző rokonszenvére apelláló, józan figurát iktatna be a román kisvárosi hierarchia nagyszabású gúnyrajzába. Nem, az itt élők és az ominózus elveszett levelet hajkurászók kivétel nélkül erkölcs és eszmény nélküli alakok, akiket öncélú szerzés- és hatalomvágy vagy cinizmusba és nihilbe hajló kiüttlanság vezérel. A megyei előljáró, Trahanache tekintélyelvű despota, a prefektus pitiáner hatalmi manipulátor, a radikális ellenzéki szerepben tetszelgő helyi laptulajdonos minden hájjal megkent nyálas görény, a főnök ifjú felesége kikapós és rámenős hisztérika, a végül megválasztott képviselő pedig egyszerűen csak ravaszkodó ostoba, akiről ordít a szellemi visszamaradottság és a sötétség.

Nem tudom, az előadást rendező Zsámbéki Gábort vagy a produkció többi létrehozóját akár csak egy pillanatra is megkísértette-e az aktualizálás szándéka vagy lehetősége. Gyanítom, aligha, hiszen a mostani előadásukban is megmutatkozó színházeszménytől minden távolabb áll, mint a publicisztikai hevület, a politikai-társadalmi környezetre való - akár áttételes - reflexió. Ami nem jelenti azt, hogy az előadás s az e színházfelfogásban is megnyilatkozó művészi magatartás mögött ne húzódná meg nagyon is határozott világnézet, erkölcsi alapállás, kritikai attitűd.

A többek között egy parlamenti választás alsóbalkáni manipulációit bohózati cselekménnyé emelő Caragiale-mű bemutatója két héttel követte a soros önkormányzati választásokat, s a premier előtti napokban pattant ki a legeslegújabb nemzeti színházi botrány, miután nyilvánvalóvá vált, hogy az új kormányzat nem ott és nem annyiból, és nem olyan Nemzeti Színházat akar építeni (ha egyáltalán akar), mint amelyet elődei már megalapoztak és „pályára állítottak”. E tola-kodóan harsány háttérből úgyszólván semmi nem szivárgott át az előadás hatásmechanizmusába, mondhatni, szerencsére. Zsámbéki ugyan-is nem aktualizál, ám kíméletlen iróniával és

Bertalan Ágnes (Zoé) és Máté Gábor (Tipătescu)

szarkasztikus humorral mutatja meg a korokon és rezsimen átívelő ostobaság, stupiditás és hatalmi cinizmus csúfodáros emberi viszonyrendszerit - immár sokadjára. Olyan előadást látunk a Katonában, amely egy világkép abszolút professzionális és aprólékos kibontása révén, a drámába kódolt immanens tartalmak megjelenítésével kíván hatást elérni. A színrevivók tehát tartózkodnak mindennemű áthallástól, ám a játékukban megmutatkozó emberi viszonyrendszer mégis hallatlanul ismerős és elevenünkbe vágó: a hithű és véresen komolynak mimelt ostobaság, a hatalmi gőg, a fennhéjázó cinizmus és a megalázkodó szolgálalkúság társadalmi formációktól, kormányzati ciklusoktól független, mondhatni, rendszersemleges.

Az *elveszett levél* stábja csillogóan komédiázik, ám viharos bohózati munkálkodásukat ádáz és gyilkos ironia itatja át. Olyan ez az előadás, mint egy sokszólamú zenemű, melyet egy hallatlanul fegyelmezett, összecsiszolódott zenekar ad elő. Pazar és pompás szólók, rejtett és finom összhangzatok, az egész együtt mégsem annyira látványosságával ragad meg, mint inkább mély és tiszta zengésével. Összhangzatok harmóniájával, amelyen átcsillog a játékot egységbe fogó tiszta szerkezet.

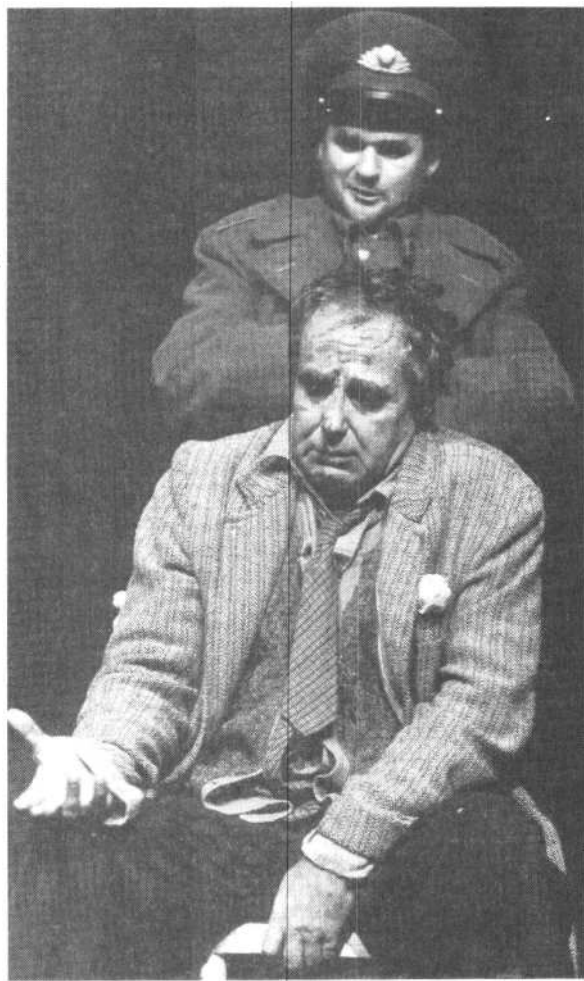
Az előadás erejét nem a látványos. mozgalmak, vizuálisan is attraktív rendezői-színészi megoldások adják, hanem a hallatlan aprólékos-sággal kielemezett, kidolgozott komikus szituációk és a színészi együttműködés egysége. Zsám-béki, aki legjobb előadásaiban mindig is megcsillogtatta ama ritka rendezői erényét, hogy közben egy hatalmas színpadnyi szereplőgárdát mozgat, az egyes részleteket is aprólékosan kidolgozza, ezúttal is feszes ensembles-munkát követelt meg színészeitől.

A méla Dudu (Tóth Zoltán) és a hányavetin, főlényesen nagyzó Tipătescu (Máté Gábor) duettjétől az agyalágyultan hülye, körbeudvarolt képviselő (Horváth József) ünnepléséig tart a népes szereplőgárda bohózati összjátéka. A pöfeszkedő despoták élén a helyi kiskirály, Trahanache trónol. Öntudatos zsebcezárr a demokrácia bajnokának csúfos maskarájában. Ujlaki Dénes önelégült hivatalnok lassan, jelentőség-teljesen, komótosan fűzi a szavakat, „csak nyugalom, nyugalom, emberek”, ismételtgeti, köz-ben gyönyörködik önnön organumának méltóságában és szavai erejében. Ringatózva jár, lomhán-lomposan vonul, önmagára és környezetére erőltetett magabiztos nyugalma, látszik, jól bevált hatalmi technika ezen a kies vidéken. Afféle „csak baj ne legyen semmiből, elvtársak”-típusú személyiség, akinek a hazug látszatok mindenáron való megőrzése a legfontosabb. Ujlaki markáns alakformálása talányosan nyitva hagyja a kérdést: Zizi asszony Tatusa annyira elmerült a helyi hatalmi mechanizmus manipulációinak él-

vezetében, netán annyira elvakult és hülye férj, hogy valóban nem feltételez asszonykájáról gáláns kalandokat, avagy nem is kíváncsi a leplezetlen igazságra, s kizárólag a status quo fenntartása érdekli. Zizi nagysád persze könnyedén bohócot csinál belőle, a megfelelő pillanatokban hibátlanul adagolja a védelemre vágó, reszkető hitvest. ott csüng a férje nyakán, néha a szó szoros értelmében. Bertalan Ágnes Zoé-Zizije számtalan hisztérikus nagyjelenete egyikében cikkannya szökell ura nyakába, karjaival rácsimpaszkodik, s a férfi rezzenéstelen arccal, zsebre vágott kézzel, délcegen és méltósággteljesen vonul a színpad előterébe, ügyet sem vetve a nyakában kalimpáló asszonyra: Zizi felhúzza lábát és himbálózik, míg Tatusa nyugodtan bal-lag az eleven kolonccal.

Bertalan Ágneset még sosem láttam ennyire felszabadultan, sziporkázóan komédiázni, mint Zizi asszony testhezálló szerepében. Mértéktartóan kacér és ordinárén rámenős. Érett szépasszony, de ha kell, kokotként kínálkozik. Hisztériája mélyről fakadó és patikamérlegesen adagolt. Ha a helyzet úgy kívánja (értsd: a pillanatnyi szeszélye azt diktálja), hibátlanul hozza a pihegő szüzet vagy a cserfes bakfist, máskor foggal-körömmel harcoló, karmoló vadmacska. Láthatólag élvezzi, hogy minden körülötte forog, s az összes közelébe kerülő férfinak képes elcsavarni a fejét, legyen az drabális-mackós közrend-őr vagy térdén csúszó, undorítóan hajbókoló újságíró. Szeszélyesen hisztizik, de hisztériája adagolásában kökemény üzletasszony marad: pontosan érzékeli, hogy a velejéig züllött hatalmi kompánia zúrzavarában csak szüntelen improvizációval, szemforgató színleléssel, kiszámíthatatlansággal tud középpontban maradni. Mindent bedob, gyöngyöző kacajt és ringó csípőt meg kivillanó combokat, dorombol, dörgölőzik, riszálja magát, morikál, kislányosan duzzog, vagy aléltn omlik a kanapéra vagy a meghökkenő Tipătescu karjaiba. Pompás alakítás.

Máté Gábor kopottas karizmájú prefektusa szemmel láthatóan alig győzi férfiúi szufflával rég elunt kedvese vibráló érzelmi kitöréseit; lefelé, a pártcsinovnyikok felé korbácsos főnök, míg Zoével megfáradt papucsszerető, akinek mindentől sok az asszonyka viháncoló tombolása, susterő dinamizmusa. Kényszeredetten agresszív vagy tétova mozdulatait is átsüt, hogy le kéne már tudni ezt az egyre kínosabbá és kocká-

Hollósi Frigyes (Részeges polgár) és Tóth Zoltán (Pristanda) (Koncz Zsuzsa felvételei)

zatosabbá váló viszonyt - ám hogy kettőjük kapcsolatában ki mit tesz vagy tehet, azt mindenestől Zizi asszony szeszélye diktálja. Viseltes, nyűtt, hosszú, barna bőrkabát, slamposan megkötött, félrecsúszott nyakkendő, fotelban szétterülő test, szétdobált végtagok: Máté tán szebb napokat is látott Stefi prefektusa az elunt szerepkörében lubickoló vidéki kiskirály pompás karikatúrája. Rendíthetetlen cinizmusából és egykedvűségéből csak akkor lép ki, mikor váratlanul és meglepetésszerűen megjelenik nála a zsaroló laptulajdonos, Cațavencu: Máté Tipătescuja ekkor leemel irodája faláról egy jókora fejes vonalzó, s felgerjedten csépelni-ütlegetni kezdi a „gőrény nirkászt”, körbe-körbe kergetőznek, míg meg nem jelenik a kétségbeesett Zoé.

Az *elveszett levél* szereplőinek csúfos galériájában kitüntetett hely illeti meg az újra meg újra gazdát cserélő, szerelmi levélkével zsaroló „irkász-firkász” Cațavencut. A laptulajdonos sze-

repében Rába Roland élénk színekkel, hibátlanul formálja meg a gerinctelen csúszómászót és a demagóg ellenzékit. Cařavencuja mézesmázos csinovnyik, tehetséges hordószónok, a velejéig romlott közéleti férfiú mintapéldánya, és profi manipulátor: ha kell, megalázkodik, ha kell, fenyegetőzik. A vattaemberekkel tűzdelt választási tömegnek elmondott lángoló kortesbeszéde az ócska és hatásos demagógia iskolapéldája: az átszellemült szónok rémületes ostobaságaitól kerekre nyílnak a hallgatói szemek, megnyúlnak az orcák, rémérikeny talajra hullanak az olcsó poénok. Rába Roland finoman és érzékenyen mutatja be Cařavencu figurájának alakváltozásait: a hétrét görnyedt, megalázkodó patkány, miután Zoé asszony a kegyeibe fogadja, azonmód öntudatra ébred, fölegyenesedik, s fölimeri magában a jövő ígértét.

Pompás karikatúrák, remekbe mintázott alakok éltek ezt a gyilkos, éles szatírárt. Zsámbéki egy néma titkárnőt iktat a szereplők sorába, s Tóth Anita iratok fölött gubbasztó adminisztrátora méla, egykedvű undorral, fád beletörődéssel kommentálja végig a bohózat cselekményét. Besúgójelentéseket készít, vagy csak ott ragadt a prefektúra hosszan elnyúló üvegfalai közé zárva mint néma tanú? Mindenesetre lesújtó pillantásokkal szemléli a fensőbbség buzgólkodását.

Caragiale darabjának logikai és dramaturgiai íve igen precízen van felépítve: a bohózat cselekmény akkor jut el a végkifejlethez, amikor a játék vége felé megjelenik a megválasztott képviselő. Zoé és Tipătescu előzőleg ádáz csatát vív, Zoé asszony a zsarolásnak engedve és fölimerve az idők szavát Cařavencu mellé áll; tüzzel-vasal képviselőt akar csinálni a laptulajdonosból, csak hogy visszaszerezhesse a kompromittáló levélkét, amelyben Stefi prefektus „puszítja azt az illatos köldökét”. Már-már mindenki beletörődik az alkuba, mikor sürgöny érkezik, s valahonnan a messi központból megnevezik a személyt, akit meg kell választani képviselőnek. Kiderül, az alumulhatatlan balkáni hajcihő is alumulható: gyengeelméjű fajankó a párt küldötte, egy élemedett korú hólyag, aki összetéveszti a helyi notabilitásokat, s csak családja dicső parlamentáris hagyományait szajkózza. Horváth József Agamemnon Dandanachéja teli szájjal, fuldokolva adomázik, szüntelenül visszaböfögi a szájába tömött ételt, köpköd, harákol, hátradől egy öblös fotelban, s közben csak eszik, eszik rendületlenül, tömi magát pogácsával, s fröcsköli széjjel a visszaöklendezett süteménydarabokat. Elhivatott képviselő: tudja, hogy jussa van a habzsoláshoz és harácsoláshoz. Csak a részeges polgár szélsőségesen elrajzolt, karikatúrás figurája mérhető hozzá: Hollósi Frigyes szétázottan, puhán imbolygó választópolgára semmi mást nem akar, csak hogy megmondja neki valaki, kire

is kéne szavaznia. Hollósi visszafogottan és ökonomikusan oldja meg a veszélyes mutatóványt, úgy részeg, hogy közben megvan a magához való esze, mondhatni, józanabb a környezeténél. Összeharapja a szavakat, bugyborékolva hadar, remegő térdekkel iramlik és megtorpan, alázatosan a kalapját gyűrögeti. Az egyszerű nép idült képviselője, aki iszik, minta gödény, és zsongító mámorban úszva próbál meg alkalmazkodni az „elit” elvárásaihoz, miközben legalább olyan reménytelenül szétesett, mint a demokráciafölkent urai.

Khell Csörsz koszlott üvegablakokkal, csapódó üvegajtók labirintusával tagolta a játékeret, melynek minden szeglete azt sugallja: végtelen hivatal az egész világ. Az üvegablakok mögött néma alakok körmölnek, szorgosan iktatva a prefektúra életbe vágó történéseit, a választási gyűlésen bábfigurák hajlonganak, integetnek a hallgatóság soraiban. Szakács Györgyi slamos, vi-

seltes ruhákba öltöztette a szereplőket, időben is közelítve hozzánk a százéves bohózati históriát.

Minden olyan távoli ebben a játékban, és mégis minden olyan ismerős. Ez a csúfondáros komédia puha otthonossággal vackolja be magát zsigereinkbe, megmozgatott rekeszizmaink mögé. Ne tiltakozzunk, csak nézzünk picit körbe vagy önmagunkba.

Ion Luca Caragiale: Az elveszett levél (Katona József Színház)

Fordította: Bodor Ádám. Dizset: Khell Csörsz. Jelmez: Szakács Györgyi. Világítástervező: Gothár Péter. Zene: Sárosi László. Mozgás-tánc: Kadala Petra. Dramaturg: Fodor Géza, Ungár Juli. Asszisztens: Tiwald György. Rendező: Zsámbéki Gábor.

Szereplők: Máté Gábor, Horváth József, Ujlaki Dénes, Stohl András, Elek Ferenc, Rába Roland, Rajkai Zoltán, Kocsis Gergely f. h., Tóth Zoltán, Hollósi Frigyes, Bertalan Ágnes, Tóth Anita, Fekete Emő, Morvai Imre, Nagy Lajos, Schramek Géza m. v., Somogy Kálmán

NÁNY ISTVÁN ÍGY JÁTSSZUK MI

SZATÍRA VAGY BOHÓZAT?

m. v.

„Milyen legyen egy Caragiale-előadás egy idegen városban, egy olyan társulat előadásában, amely nem rendelkezik a Mester út-mutatásaival? Vissza tudják-e adni e sajátosan emberi, mégis annyira jellegzetesen román festőiségű karikatúráknak sajátos ízét?” - tette fel a cseppet sem költőinek szánt kérdést Victor Eftimiu író, fordító a húszas évek végén, amikor Kolozsváron bemutatták *Az elveszett levelet*.

A kérdés jogosnak tűnt, mert a román színjátszásban kialakult egy - tulajdonképpen még ma is fellelhető - nagyon szívós előadás-hagyomány, amelyet maga Caragiale teremtett, vagy legalábbis igen erősen közreműködött abban, hogy e hagyomány megszülessen és megszilárduljon. Hiszen az író nem csupán szerzője volt darabjainak, hanem rendezője is - ha a mai fogalmaink szerinti rendezőt egyáltalán értelmezhetjük az akkori színházi viszonyok közepette. Ezek az előadás-hagyományok egyaránt kiterjedtek a díszletre, a jelmezekre, a figurák karakterére, gesztusaira, a játék tempójára, a gegekre, a szövegmondásra, illetve poentírozásra. Ahogy a jellegzetes caragialés szövegrészek és szóalkotások köznyelviessültek, a viselkedési sztereotípiák is beépültek egy-egy társadalmi réteg jellemzésének eszköztárába.

Eftimiu tehát, amikor aggódva-tűnődve azon morfondírozott, miként lehet egy másik kultúrába átültetni a sajátosan román szemléletű író művészetét, nagyon is tisztában volt azzal, hogy Caragiale egyedi nyelvertermő leleményeinek, nyelvi gazdagságának lefordítása s ezzel együtt a nem kis részben e nyelvből fakadó s általa determinált játéktípus átültetése szinte megoldhatatlan feladat lehet.

A hírlapi kérdésre hamarosan megérkezett a válasz: Kádár Imre, színházi mindenes, író, rendező, az első válogatott román drámakötet fordítója és kiadója - *Az elveszett levél* fordításának és rendezésének tapasztalataira utalva - bebizonyította, hogy lehetséges az átjárás két kultúra között. Válasza messze túllépett egy konkrét dráma-, illetve színházpoétikai kérdés taglalásán, s olyan fontos megállapításokra terjedt ki, amelyek a néhány évtizeddel később kibontakozó rendezői színház elveit előlegezték meg. Megállapításainak lényege, hogy a művészetben soha nem az azonosság, mindig a különbözőség a meghatározó. A művésznak a hagyomány szolgai másolása helyett a hagyomány újratemtése a feladata, ami azt jelenti, hogy valamely darab és előadás lényegét mindig újra kell fogalmazni, tehát a műveket az adott kornak és helynek meg-